

УДК 81'366

ПРОБЛЕМА ЛІНГВОКАТЕГОРІЇ ФАЗОВОСТІ В НАУКОВІЙ ЛІТЕРАТУРІ

Сидоренко Т.М.

У статті проаналізовано стан дослідження поняттєвої категорії фазовості в науковій літературі. Описано погляди науковців на статус фазовості серед інших лінгвокатегорій, її характеристики. Розглянуто закономірності виділення фаз перебігу дії.

Ключові слова: фазовість, фаза, фазова семантика, категорія, аспектуальність.

В статье проанализировано состояние исследования понятийной категории фазовости в научной литературе. Описаны взгляды ученых на статус фазовости среди других лингвокатегорий, ее характеристики. Рассмотрены закономерности выделения фаз протекания действия.

Ключевые слова: фазовость, фаза, фазовая семантика, категория, аспектуальность.

The article analyzes the conceptual categories phase research in the scientific literature. We describe the views of scientists on the status phase among other category their features. The regularities of the selection phase course of action.

Keywords: phase, phase semantics, category, aspect.

Стійкий інтерес дослідників слов'янських мов до вираження фазових значень прогнозований – вони фундаментальні за своїм характером. Окрім того, із розвитком функціонального підходу до аналізу мовного матеріалу, який вирізняється тим, що “інтегрує різнорівневі мовні засоби – морфологічні, синтаксичні, словотвірні, лексичні – на основі спільності їхніх функцій [1, с. 3], з'явилася можливість вивчати як певні єдності різнорівневі явища, об'єднані навколо граматичних категорій, але такі, що за формою вираження виходять за їхні межі. Так, особливої ваги набуває дослідження фазовості (російський мовознавець В.В.Богданов послуговується терміном “фазисність”, “фазисні конструкції” [2, с. 143], хоча й термін “фазовість” не заперечує) під час опису семантичної структури дієслова, зокрема категорії аспектуальності.

Фазовість відображається у свідомості людини як поняттєва категорія. Початок (зачинність), кінець (завершення), продовження (тривалість) та її субкатегорії поновлення, перервність/безперервність – невід'ємні компоненти внутрішньої структури дії різних синтаксичних конструкцій. Фазові значення проникають у систему видочасових форм української мови, моделюючи складні аспектуально-таксисні ситуації.

У категорії фазовості простежується діалектичний зв'язок між кількісними, якісними, просторовими й часовими характеристиками процесу. У

широкому філософському розумінні фазовість пов'язана з поняттям міри. Саме цим обумовлені такі фазові характеристики, як зачинність, вичерпність, перервність, повторюваність чи одноактність, спрямованість дії до межі.

На матеріалі російської мови питання семантичної структури фазовості висвітлювалося в роботах О.В.Бондарка, О.М.Соколова, Е.В.Падучевої; дієслова на позначення фазових характеристик початку та завершення дії стали предметом дослідження Л.П.Демиденко, В.В.Климова, А.А.Шакієвої, Р.Н.Ахметжанової, С.П.Тіунової, Т.В.Булигіної та інших.

Зв'язок фазовості з теоретичними питаннями категорії дієслівного виду й часу, принципами виділення способів дієслівної дії не підлягає сумніву. Цим обумовлена увага дослідників до фазового розчленування дієслівної дії на рівні видових кореляцій (М.Я.Гловинська, Ю.С.Маслов, О.М.Соколов, Анна А.Залізник), способів дієслівної дії, які виражають фазове значення (Н.І.Нечаєва, І.Первакова, О.В.Казуніна), сполучуваності дієслівних актантів із фазовим значенням (Т.В.Булигіна, Н.Ю.Шведова, В.С.Храковський та О.М.Селіверстова).

У сучасних лінгвістичних розвідках зарубіжних авторів Томмола Ханну, Дж.Свартвіка, З.Вендлера, Б.Комрі, Н.Теліна, А.Вежбицької описана порівняльна характеристика фазовості в різноструктурних мовах.

Засоби вираження значень зачинності, тривалості й завершення, їх семантичні особливості та

сполучувальні можливості спорадично висвітлені в наукових розвідках українських дослідників С.О.Соколової, М.І.Калька, О.Л.Ачилової, О.М.Бєлих, О.О.Кагал, А.А.Трона.

Проте проблема фазовості недостатньо досліджена як у вітчизняній, так і зарубіжній лінгвістиці. Однозначного тлумачення фазовості, її ролі та місця фазових значень у структурі дієслова немає.

Потребує детальнішого аналізу типологія фазової семантики і способи вираження різних фазових значень за допомогою морфологічних, словотвірних і лексичних засобів. На особливу увагу дослідників заслуговує фазова семантика, яка міститься в дієсловах доконаного/недоконаного видів незалежно від того, як вона трактується в аспектологічних дослідженнях, хоча очевидно, що багато аспектологічних характеристик є водночас і фазовими, що обумовлено самим зв'язком цих категорій.

Мета цієї розвідки полягає в конкретизації статусу поняттєвої лінгвокатегорії фазовості.

Об'єктом дослідження є структура функціонально-семантичного макрополя фазовості на лексичному, словотвірному та граматичному рівнях.

Так, у сучасному мовознавстві немає одностайності в трактуванні терміна "фазовість". Складність визначення статусу фазовості у сфері лінгвістичних категорій пояснюється тим, що її значення детерміновані всім граматичним ладом мови й системою семантико-парадигматичних зв'язків.

Фазовість визначають як лексико-граматичну категорію (О.М.Соколов, Н.М.Барахоева, А.Аверіна). О.М.Соколов зазначає: "Семантика фазовості творить чітку структуру, в основі якої лежить протиставлення початку процесу його завершенню. Можливе також виділення проміжних фаз, які відображають різний ступінь вичерпності в реалізації дії. Навіть за абстрактної семантики фазовість у слов'янських мовах має регулярні формальні засоби вираження, які можуть бути синтетичними (дериваційні афікси), аналітичними (спеціальним дієсловом, контекстно) або синтетично-аналітичними" [3, с. 104].

В.С.Храковский виділяє "семантичну зону універсальної системи фазових значень" [1, с. 163]. Як функціонально-семантичне поле кваліфікують фазовість О.В.Бондарко [4] та О.І.Семиколонова [5].

Ряд дослідників зазначають, що фазові значення за своєю семантикою наближаються до аспектуальних. Зміст фазових значень в аспектології трактується як указівка на одну з трьох логічно можливих часових фаз дії: початок (інхотатив), середина (континуатив, інтраермінатив), завершення дії (термінатив) [6, с. 15].

А.Аверіна вперше виділяє граматичну категорію фазовості як самостійну, а не складову поля аспектуальності [7, с. 7]: "Спеціальні дослідження лінгвістів щодо категорії фазовості переконують, що фазовість становить собою не окрему складову аспектуальності, а цілісну систему, яка пронизує різні мовні рівні".

С.П.Тіунова вказує на граматичний характер фазових значень як засобів вираження в мові певного поняттєвого змісту, що спирається на граматичну форму – синтаксичну конструкцію [8, с. 68–70].

У той же час трактувати фазовість як граматичну категорію, на думку ряду дослідників [3; 5], недоречно: по-перше, простежується нерегулярність вираження фазових значень, по-друге, у мові виділяють граматичні категорії виду й часу, тому потреби в ще одній граматичній категорії немає.

Більшість мовознавців схиляються до того, що фазовість виражає обмеження процесності певною часовою межею в діапазоні від моменту виникнення (початку) до завершення (закінчення). Аналізований діапазон може бути протяжним (початок – процес або процес – вичерпаність) і незначним, якщо відстань від початку до завершення мінімальна, миттєва (синхронізація початку й завершення).

Отже, загальне розуміння поняття фазовості базується на виділенні полярних різновидів граничності – на протиставленні початку процесу його вичерпності. Із цього випливає трактування фазовості як вираження відношення необмеженої часової межі процесу до його початку чи завершення [3, с. 107–108].

Фазовість як мовна категорія характеризується рядом ознак. Зокрема, їй властива *польова структура*, ядро якої становлять аналітичні і синтетичні дієслівні форми. До аналітичних засобів вираження фазових значень зараховують, окрім дієслів *почати, закінчити, продовжити*, значний арсенал інших лексичних одиниць із фазовим значенням: *кинутися, взятися, піти, залишити* тощо, напр.: *Вона (Русалка Польова) для тебе досі вже вінок зелено-ярий почала сплітати (Лесья Українка)*. До синтетичних форм зараховують не лише префікси з фазовим значенням, але й усі без винятку афіксальні засоби вираження видових значень корелятивного й дериваційного статусу.

У структурно-семантичній моделі макрополя фазовості виділяють поля зачинної фазовості (інг्रेसиви, інхотативи, інцептиви); фази тривалості дії; фази завершення дії або переходу до нового етапу своєї реалізації. Класифікація вибудовується на основі нашарування навколо основної дієслівної семи (ядро становлять фазові дієслова) кожного поля диференційних сем, які конкретизують домінуюче значення.

Польова структура фазовості передбачає наявність різноманітних синонімічних способів її реалізації з використанням не лише дієслівних засобів, але й інших частин мови, у результаті чого виникають синонімічні синтаксичні структури з фазовими значеннями типу: *стати сивим – посивіти* (результативно-завершувальна фаза).

В основі фазовості – *бінарна позиція*. У семантичному плані категорія фазовості відображає протиставлення початку й вичерпаності дії, хоча можуть бути виділені й проміжні значення. У будь-якому випадку фаза не може визначатися поза відношенням неперервного процесу до його перервності. Граничність процесу чи його наближення до межі – головна ознака фазовості. Окремі вияви фазовості набувають суто граматичного характеру. Так, значення фазовості варіюється в таких видових позиціях, які носять корелятивно-граматичний характер: *розміщуватися – розміститися* (початок і результат).

Про граматичний характер фазовості свідчать і відмінності, які простежуються в складі двовидових

дієслів, що відображають три типи відношень: а) відношення початку до неграничного процесу (*атестувати, деморалізувати, реабілітувати* тощо); б) відношення процесу до його завершення (результату): *редагувати, хрестити, сповідувати*); в) відношення потенційної серійності (*мовити, ранили*).

Суттєвою ознакою фазовості є *“сценічний” потенціал*, тобто здатність проявлятися в окремо розгорнутих сценах типу “фрейма”.

У наукових розвідках простежується кілька поглядів на виділення фаз. Так, одні дослідники не виділяють фази тривалості дії, уважаючи, що початок і завершення, з одного боку, і тривалість, з іншого, мають різну семантику [9, с. 102].

На думку Ю.Алемасцевої, фазова ситуація представлена тріадою “початок – продовження – кінець”, і в мові відображаються не лише початок і завершення дії, але й процес її перебігу [10, с. 4]. Такого підходу дотримується С.П.Тиунова [8, с. 7].

В.С.Храковський виділяє фази тривалості, перервності, поновлення, фазу початку й тривалості, фазу тривалості й завершення [1, с. 155].

Отже, у мовознавчих дослідженнях немає єдиного погляду на функціонально-семантичну категорію фазовості, що зумовлено можливістю виділяти фазові значення на різних мовних рівнях: лексичному, словотвірному, синтаксичному.

Суперечливим є питання виділення та формалізації концептів “початок”, “тривалість”, “завершення”.

Література

1. Храковский В. С. Семантика фазовости и средства её выражения / В. С. Храковский // Теория функциональной грамматики. – 2-е изд., стер. – М., 2001. – С. 153–178.
2. Богданов В. В. Фазисность и фазисные конструкции / В. В. Богданов // Типология конструкций с предикатными актантами. – Л., 1985. – С. 143–146.
3. Соколов О. М. Категория фазовости как отражение объективной членимости процесса / О. М. Соколов // Методология лингвистики и аспекты обучения языку. – М., 1988. – С. 100–112.
4. Бондарко А. В. Категория временного порядка и функции глагольных форм вида и времени в высказывании (на материале русского языка) / А. В. Бондарко // Межкатегориальные связи в грамматике. – СПб. : издатель Дмитрий Булапии, 1996. – С. 6–21.
5. Семиколенова Е. И. Фазовость как одна из основных характеристик процесса [Электронный ресурс] / Е. И. Семиколенова // Культура народов Причерноморья. – 2004. – № 54. – С. 68–73
6. Маслов Ю. С. К основаниям сопоставительной аспектологии / Ю. С. Маслов // Вопросы сопоставительной аспектологии. – JL., 1978. – С. 4–44.
7. Аверина А. В. Категориальные значения фазового поля и языковые средства его выражения : на материале русского и немецкого языков : автореф. на соиск. ученой степени канд. филол. наук : спец. 10.02.20 “Сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языкознание” / А. Аверина. – М., 2004. – 19 с.
8. Тиунова С. П. Способы выражения фазовых значений в английском и русском языках / С. П. Тиунова. – Кемерово, 1986. – 84 с.
9. Давиденко Л. Н. Лексические и синтаксические средства выражения начала и конца глагольного действия в современном английском языке : дисс. ... канд. филол. наук / Давиденко Л. Н. – М., 1982. – 197 с.
10. Алемасцева Ю. А. Лексико-грамматическая сфера фазовости в современном русском языке (фаза продолжения действия) : автореф. дисс. на соискание учёной степени канд. филол. наук : специальность 10.02.01 “Русский язык” / Алемасцева Ю. А ; Академия наук СССР. Институт русского языка, 1989. – 16 с.